

УДК 81'25-051 І. Франко

ПАТРОН ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ЗАСНОВНИК ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ

Роксолана ЗОРІВЧАК

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра перекладознавства і контрастивної лінгвістики
імені Григорія Кочура

Схарактеризовано доробок І. Франка як перекладознавця в контексті його епохи та засновника перекладознавства в Україні. Обґрунтовано націєтворчу роль перекладу в політико-культурологічній концепції І. Франка – письменника-мислителя, генія-універсаліста ренесансного мірила.

Ключові слова: переклад, література, перекладознавство, нація, націєтворчий чинник.

Про І. Франка написано уже чимало – і книжок, і збірок, і розвідок. Одначе залишається ще багато недослідженого, зокрема, щодо І. Франка як перекладача і перекладознавця.

В оповіданні “У кузні (Із моїх споминів)” І. Франко пише, що вогонь у кузні його батька він взяв дитиною в свою душу на далеку мандрівку життя¹. Про свого батька в цьому ж оповіданні І. Франко зазначає: “Все і всюди він був чоловік товариський, громадський. “З людьми і для людей” – се був девіз його життя”². Геніальний син благородного батька обрав гаслом свого життя “З усіма народами для свого народу”. Його перекладацька діяльність повністю вписується в цю парадигму. Зокрема, М. Зеров слушно зазначає у своїй ґрунтовній розвідці про І. Франка: “Батькова кузня, батькові оповідання були першим його “університетом”³.

Зазначимо, що І. Франко сприймав літературу як головну духовну опору нації в боротьбі за самозбереження. Майстер вимріявав відбудову світової літератури на рідному ґрунті і, як М. Драгоманів, П. Куліш, П. Грабовський, а згодом М. Зеров, Г. Кочур і М. Лукаш та інші сподвижники, вважав саме цю споруду одним із засобів здобути інтелектуальну волю для своєї нації. Побудові цієї споруди присвятився повністю і подарував українській перекладній літературі, за власним висловом (у “Передмові” до перекладу поеми Й. В. Гете “Герман і Дорофея”), “пожаданий та здоровий корм духовий”⁴.

¹ Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. / І. Я. Франко; редкол.: С. П. Кирилук (голова) та ін. К.: Наук. думка, 1976–1986. Т. 21. С. 170.

² Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. Т. 21. С. 167.

³ Зеров М. Українське письменство / М. Зеров ; упорядкув. М. Сулима; післямова М. Москаленка. К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. С. 492.

⁴ Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. Т. 13. С. 121.

І. Франко цілеспрямовано вводив перекладну літературу в широкий потік національної культури – і не як побічний струмінь, а як один з її стрижнів. Усвідомити духовно-інтелектуальний подвиг Франка-перекладача стало можливим лише завдяки Франковому п'ятдесятичному виданню (1976–1986) з трьома додатковими томами (2008 р.) – наймісткішому щодо охоплення спадщини, найавторитетнішому в плані текстологічному.

Перекладну творчість І. Франка як художню цілість ще не вивчено достатньо, не проведено її перекладозначого аналізу, отже, на жаль, не маємо права стверджувати, що ми досягнули вже повністю його поетику, збагнули всі секрети Франкової поетичної творчості, його перекладацький метод у сукупності різних складників. Адже І. Франко – автор оригінальних творів – невід'ємний від І. Франка – автора перекладних. Так, не можна дати всебічний аналіз Франкового вірша “Товаришам з тюрми”, вперше надрукованого в журналі “Громадський друг” 1878 р., не враховуючи того факту, що саме тоді він працював над перекладом Байронової містерії “Cain” – твору геніальної мистецької сили і глибоких філософських роздумів. Варто не тільки уважно перечитати Франків переклад містерії (опубліковано 1879 р.), а й Франкову післямову до цього перекладу – “Замітку перекладчика”⁵.

В англійській статті “Іван Франко – перекладач німецької літератури” проф. Л. Рудницький ставить запитання: чому І. Франко перекладав надзвичайно багато? І відповідає на нього так: знавєць багатьох іноземних мов, І. Франко був обізнаний з шедеврами світової літератури і перекладав їх з художньо-естетичних мотивів, щоб поділитися цими скарбами зі своїм народом. По-друге, був ще і соціально-дидактичний чинник: поет усвідомлював, наскільки обмежений був світогляд його земляків, і намагався розвинути їхній інтелект через переклади⁶. Повністю погоджуючись з проф. Л. Рудницьким, вважаю доречним розглянути детальніше погляди І. Франка на переклад як націєтворчий чинник.

В історії української суспільної думки тепер спостерігається широкий діапазон різнотлумачень щодо понять і, очевидно, термінів “національна свідомість”, “нація”, “державницький рух нації”, однак усі погоджуються з тим, що нація – це культурна, соціально-економічна й мовна спільнота, що мова і культура є основою консолідації громадян в одну політичну націю.

У зрілій порі своєї творчості І. Франко був українським самостійником та державником, сповненим непохитної віри в живучість нашого слова, у необхідність розвивати фундаментальну українознавчу науку для закладення основ української політичної нації, майбутньої повносилої та повноцінної української держави. У своїх працях у дуже важкі для українців часи він сформулював національно-демократичні постулати націєтворення.

⁵ Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. Т. 12. С. 642–644.

⁶ Rudnytzky L. D. Ivan Franko – a translator of German literature / L. D. Rudnytzky // The Annals of the Ukrainian Academy. 1984. Vol. 6 P. 143–150.

І. Франко розглядав націю як “формацію органічну, історично конечну, нерозривну і вищу за всяку територіальну організацію” (стаття “Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова”, 1906 р.⁷ 1900 р. в “Літературно-науковому вістнику” (Т. 12) з’являється Франкова праця “Поза межами можливого” про “ідеал національної самостійності” і про досяжність того, що здається “позірно недосяжним”: “Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його осущення, лежать просто-таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього”⁸. Митець був переконаний, що нація, яка зазнала стількох непоправних політичних поразок, повинна зміцнюватися інтелектуально. У цій статті мислитель застерігає також проти того, щоб вселюдськими ідеалами покривати своє духове відчуження від рідної нації⁹. Нація, не захищена політично своєю державою, зберігає свою національну ідентичність виключно засобами культури. Ідея національної волі українців більш-менш виразно пробивалася з усього, що в умовах жорстокої цензури на той час могла зробити патріотична еліта – із збірників фольклору, етнографічних записів та художніх творів.

1905 р., під час революційних подій у Росії, І. Франко публікує “Одвертий лист до галицької української молодезі” в “Літературно-науковому вістнику”¹⁰, у якому дорікає своїм часто тіснозорим землякам у багатьох гріхах – той комплекс почуттів, що вчений найкраще висловив дуже стисло: “Я не люблю її з надмірної любові”. Тут же І. Франко стверджує, що у зв’язку з передбачуваним падінням абсолютизму в Росії для нашої нації наступає велика доба, і до неї треба бути готовим: “Перед українською інтелігенцією відкривається тепер, при свобідніших формах життя в Росії, величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та притім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшому темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остоятися. ... Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими, а українцями без офіціальних кордонів...”¹¹.

⁷ Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. Т. 45. С. 438.

⁸ Там само. Т. 30. С. 11–19.

⁹ Там само. Т. 45. С. 284.

¹⁰ Там само. Т. 30. С. 11–19.

¹¹ Там само. Т. 45. С. 404–405.

І. Франко був постійно головою в Європі, а ногами стояв на твердому національному ґрунті. Світова література – це те духове повітря, якого він прагнув, яке його оточувало, у якому він жив, намагаючись “ввести в нашу рідну літературу ті духовні і артистичні течії, які займають сьогодні найкращих письменників цивілізованого світу”¹².

У ранній юності зародилися в І. Франка прагнення насолоджуватися художнім словом в оригіналі, що посприяло вивченню іноземних мов і згодом переросло в жадання перекладати, виховувати читача як особистість, доходити до глибин неосяжного світу культури. Уже в старших класах гімназії він зрозумів, що мова може служити загальнонаціональним ідеям лише тоді, коли над нею постійно працювати, збагачувати її спромоги передусім перекладами. Для нього все у світовій літературі було рідним і близьким, усе хотів через переклади наблизити до культури рідного народу. Був європейцем у повному, благородному значенні цього слова

Розпочавши працю на перекладацькій ниві ще гімназистом старших класів, І. Франко перекладав, долаючи важку хворобу, до останніх місяців свого життя. Уже тоді, у старших класах гімназії, читав він (як засвідчують “Спомини із моїх гімназійальних часів”) зі своїм товаришем Йосифом Райхертом драми Шекспіра, Шіллера, Гете¹³. Перші його переклади – першої пісні Гомерової “Одіссеї” (її згодом в оповіданні “Борис Граб” поет назве “азбукою нелюдськості та цивілізації”¹⁴) і Софоклової драми “Електра” – датуються, відповідно, весною 1873 р. й осінню 1874 р. Останній його переклад – стародавньої легенди з історії Риму – датовано 13 березня 1916 р., тобто за два з половиною місяці до відходу в небуття. Перекладав рідною мовою художнє слово тридцяти п’яти народів, а українського народу – німецькою і польською

Очевидно, перекладач такого масштабу, як І. Франко, до того ж, великий письменник та літературознавець, не міг не цікавитися перекладом і як теоретик. Перекладознавчий доробок І. Франка деякою мірою вивчено на основі його розвідок, передмов і рецензій, одначе епістолярій письменника – з погляду перекладознавчого – суцільна цілина. Перекладознавчі розвідки І. Франка мають надзвичайне значення не тільки фактичними даними, а й зауваженнями, роздумами щодо суті перекладу, які в них розсипає автор щедрою рукою.

Був переклад для нашого поета і цікавою співпрацею між авторами оригіналу й перекладу. Він був переконаний, що ніякий переклад не вийде справді живий та гарний, якщо в серці перекладача немає гарячої симпатії до перекладуваного автора¹⁵. Так, у передмові до власного перекладу збірки байок У. Бонера

¹² Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. Т. 34. С. 483.

¹³ Там само. Т. 39. С. 51.

¹⁴ Там само. Т. 18. С. 182.

¹⁵ Там само. Т. 35. С. 405.

(Бонерія), німецького поета XIV ст., І. Франко писав, що назвав збірку “Скарбничка” (в оригіналі – “Der Edelstein”) та що вложив у неї частку своєї душі¹⁶.

“Передача чужоземної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями”¹⁷ – так у передмові до своєї збірки “Поєми”, що вийшла друком 1899 р., І. Франко ствердив значення перекладної літератури в націєтворчих вимірах.

Працюючи над перекладами, І. Франко завжди спирався на глибоке знання культури й історії різних народів та на власні історико-літературні дослідження. Здебільшого він супроводжував свої, а також чужі переклади історичними та бібліографічними коментарями, а інколи цілими розвідками про епоху, коли творив той чи інший автор, і про літературно-громадське значення твору, про труднощі, які виникають при відтворенні його поетики засобами української мови.

І. Франко всебічно досліджував історію українського художнього перекладу. Він увів в обіг чимало фактажу та намагався осмислити його науково в широкому історико-філологічному контексті. Він подав історію сприйняття творчості А. Міцкевича українськими читачами у статті “Адам Міцкевич в українській літературі”; започаткував дослідження німецькомовної шевченкіани статтями “Шевченко в німецькому одязі”, “Шевченко по-німецьки”, що залишаються дотепер повноцінними зразками перекладознавчого аналізу. І. Франко, автор понад п’ятдесяти шевченкознавчих студій різними мовами, включаючи німецьку й польську, та сам перекладач двадцяти Шевченкових творів по-німецькому, називав поетові твори “наскрізь національними і своєрідними” і на обширному фактажі стверджував, що незвичайна простота Шевченкового вислову, його мальовничість та натуральність ваблять перекладача, але шокрок створюють великі, часто незборимі труднощі при перекладанні. І. Франко наголошував, що для відтворення Шевченкового слова іншими мовами потрібні “золотарі з дуже делікатним струментом і дуже ніжною рукою”¹⁸.

І. Франко досліджував перекладацький доробок Л. Боровиковського, М. Старицького, С. Руданського, А. Кримського, П. Куліша, П. Ніщинського, О. Маковея, А. Крушельницького, О. Шухевича та ін. Оскільки у Франкову епоху перекладознавство лише зароджувалося, науковцю доводилося обмежуватися передусім рецензіями, передмовами й післямовами та часто писати абеткові істини (на взірець того, що перекладач повинен добре знати і мову, з якої перекладає, і мову, якою перекладає). Велика заслуга І. Франка саме в тому, що в таких умовах він зумів піднятися на вершину перекладознавчої думки – і не тільки свого, а й нашого часу.

¹⁶ Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. Т. 13. С. 37.

¹⁷ Там само. Т. 5. С. 7.

¹⁸ Там само. Т. 35. С. 196.

Аналізуючи оригінальний твір як філолог, І. Франко згодом синтезував його рідною мовою як поет. Критикуючи ту чи іншу інтерпретацію, дослідник водночас указував, яким чином, якими словами чи зворотами було б доречно відтворити певну думку оригіналу. Проводячи лінгвостилістичний та перекладознавчий аналіз чужих інтерпретацій, І. Франко часто пропонував читачам для зіставлення власні – дослівний та віршований – переклади. Зокрема, шляхом зіставлення перекладу з першотвором та окремих перекладів між собою, І. Франко започаткував методіку перекладознавчого аналізу, уперше в українській філологічній науці обґрунтував концепцію перекладу як єдності літературознавчих, лінгвістичних, лінгвостилістичних, етномовних, психологічних, психолінгвістичних та естетичних чинників.

Перша перекладознавча студія І. Франка – перша передмова до його перекладу першої частини трагедії Й. В. Гете “Фауст” (на жаль, її уперше опублікував М. Возняк лише 1941 р. у журналі “Література і мистецтво”) – датується приблизно 1880 р., друга передмова до того ж видання – 21 листопада 1881 р.¹⁹ Свою вершинну перекладознавчу студію – “Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання” – І. Франко написав 8–24 травня 1911 р.²⁰

Вона залишається дотепер неперевершеним зразком перекладознавчого аналізу, зокрема, цікавого ще й тим, що цей аналіз зробив автор оригіналу. Якщо порівнювати висловлювання І. Франка про суть художнього перекладу в різні періоди його творчості та теоретичні настанови студії про польський переклад “Каменярів”, то можна стверджувати, що Франкові погляди на переклад, деталізуючись, розвиваючись та удосконалюючись, принципово не змінювалися, хоча можемо простежити усе чіткіше розуміння перекладу як єдності літературознавчих, мовознавчих, психологічних та естетичних проблем.

У студії про польський переклад “Каменярів” І. Франко чітко сформулював наукові принципи високих вимог до перекладача, який повинен, передусім, плекати рідну мову, якомога повніше використовувати її.

Аналізуючи польський переклад “Каменярів”, здійснений С. Твердохлібом, І. Франко пише: “Отим-то я бажаю на його перекладі із української мови показати ширшій громаді деякі, що так скажу, секрети штуки перекладання, психічні явища та естетичні факти, які відчуває кожний тямущий читач, але які рідко хто усвідомлює собі виразно”²¹. Поет характеризує свій твір, подає історію його написання, окреслює образну систему й художні особливості. Усе це необхідне для того, щоб підвести читача до аналізу перекладу “Каменярів”. Більшість перекладознавчих студій І. Франка вартісна тим, що дослідник подавав у них лінгвостилістичний аналіз оригіналу. Пам’ятаймо, що йдеться не про початок ХХІ ст., а про початок ХХ ст., коли загальний рівень перекладознавчого аналізу

¹⁹ Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. Т. 39. С. 7–20.

²⁰ Там само. Т. 39. С. 7–20.

²¹ Там само. С. 11.

був дуже низьким. Здебільшого в статтях подавали два уривки – з оригіналу та з перекладу – і висновки зводилися до фраз: “як бачите, два твори не рівносильні” і т. і. Фактично, не було випрацювано ще критичного розуміння того, у чому полягає суть перевираження літературного твору з однієї мови іншою, що йдеться про переклад з однієї культури на іншу. І. Франко звертав велику увагу на індивідуальність перекладача, що значною мірою визначається його мовленням (уживаючи сучасну термінологію, ми сказали б “ідіолектом перекладача”).

Загалом, І. Франко не схвалював розширення текстів при перекладах, вимагаючи, наскільки це можливо, не тільки однакової кількості рядків, а й відповідності рядка рядкові за змістом. Він докоряв М. Старицькому за значне розтягнення тексту в перекладі “Гамлета”²². Такий же закид він робить і П. Ніщинському за те, що перекладач збільшив “Пролог” в “Антигоні” з 99 рядків до 134²³. Проте у деяких випадках І. Франко допускав порушення еквілінеарності. Як філолог він розумів, що еквілінеарність легше зберегти при перекладі українською мовою зі слов’янської чи з італійської, ніж з німецької, а, тим більше, – з англійської. Аналізуючи українські переклади трагедії “Гамлет”, він зазначав, що “Шекспірове мовне багатство і незрівнянна прецизія (під “прецизією” науковець розумів фонетико-граматичну своєрідність англійської мови, її загальновідому стислість, зв’язану з короткістю слів та відсутністю флексій. – Р. З.) англійської мови роблять не раз зовсім неможливим навіть для німецького перекладача – не кажучи вже про французького або слов’янського – вбгати один його вірш в один свій”²⁴.

Підходячи до перекладу творів світового письменства як дослідник-лінгвіст, в рецензії на польський переклад “Каменярів” І. Франко обґрунтовує новаторську – навіть у наші дні – думку про те, що іменники, дієслова, прикметники (до них він зараховує також прислівники способу дії) є основою словесного твору, яка надає йому зміст і дію, а всі інші слова – “се неначе тінювання в малярстві, що оживляє і упластичнює картину”²⁵. Учений радить перекладачам урахувувати цю суттєву відмінність між словами обох категорій. Відсоткове відношення слів першої категорії до слів другої категорії в оригіналі повинно відносно дорівнювати відсотковому відношенню їх у перекладі. Якщо ж у ньому відсоткове відношення змінюється на користь слів першої категорії, то це призводить до “перетяження віршів змістом, затемнення картин і подекуди фальшування контур”²⁶. Досліджуючи лінгвостилістичні засоби відтворення стилю першотвору в перекладі, І. Франко наголошує на необхідності хоча б відносно зберегти мелодійність оригіналу.

²² Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. Т. 32. С. 168.

²³ Там само. Т. 26. С. 309.

²⁴ Там само. Т. 32. С. 169.

²⁵ Там само. Т. 39. С. 19–20.

Діяльність І. Франка як теоретика українського перекладу була різнобічною і багатогранною. Узагальнення перекладознавчої спадщини І. Франка дає змогу пояснити й деякі риси творчості І. Франка-перекладача. Поєднання у Франкових перекладах високої художності з високою точністю стало можливе тільки тому, що І. Франко був не тільки великим майстром слова, а й вдумливим філологом, який надавав великої ваги аналізу першотвору.

І. Франко завжди вірив у спроможність художнього перекладу, у його повноцінність. Як патріот, він усвідомлював, що його народові необхідно засвоювати вершинні культурні здобутки інших народів, щоб домогтись інтелектуальної незалежності. Як один з найосвіченіших філологів Європи, він обґрунтував можливість повноцінного, вірного перекладу, випередивши багатьох своїх сучасників на десятиліття.

Якщо йти до джерел і видавати в Україні серію “Спадщина перекладознавчої думки”, то треба було б починати від І. Франка. Варто частіше звертатися до його творів та критичних праць, розвивати його концепції у відповідному руслі. Доречно б опублікувати Кулішеві рукописи та повторно видати переклади, щоб оцінити Франкову працю як редактора Кулішевих перекладів, зокрема, драм В. Шекспіра. Перекладознавчі студії І. Франка стимулювали зростання перекладацької майстерності його сучасників. Вони зберігають своє значення і сьогодні, допомагаючи успішно розв’язувати актуальні питання українського перекладознавства. На жаль, тему “Іван Франко як перекладознавець” опрацьовано недостатньо. Настав час подумати над солідною монографією на цю тему, а також коментованою збіркою Франкових висловлювань про своєрідності художнього та наукового перекладу та про окремих українських перекладачів

²⁶ *Франко І. Я.* Зібрання творів: У 50-ти т. С. 20.

LIVIV UNIVERSITY PATRON AS TRANSLATION STUDIES FOUNDER IN UKRAINE

Roksolana ZORIVCHAK

The Ivan Franko National University of Lviv,
The Hryhoriy Kochur Department of Translation / Interpreting Studies
and Contrastive Linguistics

The manifold activities of Ivan Franko has been the subject of countless scholarly researches over the past one hundred years. Little of consequence, however, has been written about him as a Translation Studies scholar. The paper focuses on the concept of nation-shaping factor of translation as elaborated by Ivan Franko.

A poet of great and original talent, he devoted much time and effort to such a thankless task as translation. His proficiency in practically all the modern European languages and his insatiable interest for reading brought him into direct contact with the greatest of world classics. Franko felt the basic artistic urge to share with his countrymen his aesthetic experiences. Thus, Franko's motives were of a purely artistic-aesthetic nature. The second motivating factor is a social-didactic one. The poet was keenly aware of the generally underdeveloped Weltanschauung of his countrymen and attempted through the translations to broaden their cultural horizon. The most important part of the paper covers the nation-shaping concept of Ivan Franko with translations as its essential component.

Key words: translation, literature, translation studies, nation, nation-shaping factor.

ПАТРОН ЛЬВОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА КАК ОСНОВАТЕЛЬ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ В УКРАИНЕ

Роксолана ЗОРИВЧАК

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра переводоведения и контрастивной лингвистики
имени Григория Кочура

Охарактеризовано наследие И. Франко как переводчика и основателя переводоведения в Украине в контексте его эпохи. И. Франко владел многими европейскими иностранными языками и был знатоком европейской культуры. Его неутолимая жажда к чтению привела к тому, что он был знаком с лучшими произведениями мировой литературы. Как гражданин и ученый, он желал познакомить свой народ с шедеврами мировой литературы. Обоснована нациообразующая роль перевода в политико-культурологической концепции И. Франко – писателя-мыслителя, гения-универсалиста ренессансного масштаба.

Ключевые слова: перевод, литература, переводоведение, нация, нациообразующий фактор.